



זהות לאומית – הרעיון הפוליטי שממאן לרדת מסדר היום – סקירת ספרות

ורה מיכלין-שפיר

”בשנים האחרונות, כל חוקר שהיה חוזה שהלאומיות היא גל העתיד היה נחשב לאקסצנטרי. [...] עם זאת, כעת מתברר כי הלאומיות חזרה” (גדעון רכמן, האקונומיסט, 5 בנובמבר 2014).

הסקירה הנוכחית תתמקד במיפוי השיח האקדמי על אודות הזהות הלאומית בתקופות השונות. תחילה יסקר השיח הקלאסי בנושא זהות לאומית, שנמשך מאמצע המאה הקודמת עד היום, ובמרכזו שאלת מקורה ושושלת של הזהות הלאומית – האם מדובר בהבניה חברתית מודרנית, בתופעה שמקורותיה עמוקים ונטועים בעבר הרחוק יותר, או שמא מהווה היא חלק בלתי נפרד מטבע האדם? בהמשך תתחקה הסקירה אחר התפתחות השיח החל משנות ה-90, שבמהלכן עבר העולם המערבי לכאורה לעידן פוסט-לאומי, תוך התגברות תופעת הגלובליזציה והכלכלה הניאו-ליברלית. עם זאת, העיסוק בלאומיות הוא במדינות מזרח אירופה בעיקר, שם קמו 15 מדינות לאום חדשות כתוצאה מקריסת ברית המועצות, והתחדשו מדינות שהשתחררו מברית ורשה. לאחר מכן יתוארו המחקרים החדשים בתחום הזהות

זהות לאומית היא נושא שזכה למחקר נרחב במדעי החברה והרוח. בשנים האחרונות אנו עדים לעניין גובר ולכתיבת מחקרים חדשים ומעניינים בנושא. העיסוק המחודש בנושא הזהות הלאומית אינו מנותק מהתהליכים הפוליטיים שהתרחשו בשנים האחרונות על פני הגלובוס ושינו את הפוליטיקה הבינלאומית לאין שיעור. עליית הימין ביבשת אירופה, יציאת בריטניה מהאיחוד האירופי ובחירתו של טראמפ לנשיאות ארצות הברית – אירועים שבהם מילא נושא הזהות הלאומית תפקיד מרכזי – עוררו עניין מחודש בכך. הבחינה העדכנית של זהות לאומית העלתה מחדש שאלות ישנות, לרבות: כיצד ראוי להגדירה? מה הם שורשיה של זהות זו? האם יש סוגים שונים של זהות לאומית – אתנית מול אזרחית? כמו כן, העניין המחודש העלה שאלות חדשות על מקומה של הזהות הלאומית בעתיד.

החל מאמצע המאה ה־20 זכתה הגישה הפרימורדיאלית לביקורות שונות. החשובה בהן נשמעה מצד קבוצה של סוציולוגים, שטענו כי הזהות הלאומית היא תוצר של הבניה חברתית מודרנית. הבולטים בקבוצה זו שזכו לכינוי "מודרניסטים" (Modernists) היו הסוציולוגים ארנסט גלנר, בנדיקט אנדרסון ואריק הובסבאום. גלנר תיאר את הלאומיות כיציר של החברה המודרנית ושל תהליכים שחלו בחברה זו החל מהמאה ה־19 – תיעוש, עיור והשכלה (Gellner, 1983). המעבר מהכפר אל העיר ואל החברה התעשייתית ניתק את קשרי הזהות המסורתיים של אירופים רבים, שהיו מבוססים על זהות משפחתית ומקומית, ולא מדינית. כמו כן, ההשכלה החלישה את מקומה של הדת בחיי האזרחים. כל אלו יצרו צורך בזהות מלכדת מקיפה יותר, שתיתן מענה לניכור המאפיין את חיי העיר בחברה המתועשת. על כן, במקומן של נאמנויות שבטיות־משפחתיות, מקומיות ודתיות בחברה העירונית, המשכילה והמתועשת, אנשים החלו להזדהות עם הלאום. אנדרסון הדגיש את מקומם של ההשכלה והדפוס בעליית הלאומיות, וטען כי הזהויות הלאומיות הן הבניה "מדומינת" של חברה משכילה, שכותבת את קורותיה כפי שהיא רוצה לדמיין. במהלך הכתיבה האומה עורכת את הנרטיב שלה – מה היא רוצה לזכור ואף חשוב מכך – מה ברצונה לשכוח. הנרטיב המדומיין הזה הופך לסיפור שמניע את אזרחי האומה להתחייב לשרתה ואף להקריב את חייהם למענה (Anderson, 1983). הובסבאום הסביר את התהוות הזהות הלאומית מזווית מודרניסטית־מרקסיסטית. הוא טען שהמודרניזם שחרר את ההמונים מכבלי הדת ומהנאמנויות המסורתיות ואיים על האליטות השליטות במדינות אירופה. הוא תיאר את המצאת הלאומיות כתגובה של האליטות למצב שבו הן עמדו לאבד את מקומן, וככלי לשלוב ושעבוד מחדש של ההמונים. האליטות, על פי הובסבאום, המציאו מסורות ומנהגים שנראו כאילו נלקחו מהעבר ההיסטורי המשותף הרחוק של האומות, אך למעשה הם המציאו את המנהגים הללו כדי לייצר לעצמם לגיטימיות שלטונית (Hobsbawm, 1983). המשותף להוגים מודרניסטים אלו הוא שכולם ראו באומה ובזהות הלאומית הבניות חברתיות חדשות, הקשורות למעבר מתקופת "המשטר הישן" המלוכני אל העת החדשה המודרנית. הגישה המודרניסטית זכתה לתהודה גדולה במדעי ברוח והחברה והפכה להגמונית כמעט בלימודי הלאומיות. היא גם העשירה את השיח התיאורטי הקונסטרוקטיביסטי, שנעשה מרכזי במדעי החברה.

בין הפרמורדיאליסטים והמודרניסטים פעורה תהום תיאורטית ואידאולוגית עמוקה. הרי אם הזהות

הלאומית, שעוסקים ב"חזרתה" של הלאומיות למרכז הבמה במערב בשנים האחרונות. לסיכום יעלו נקודות ונושאים שטרם זכו לדיון מעמיק וראויים למחקרי המשך. לאור כמות המחקרים הגדולה בנושא, יובאו דוגמאות ממחקרים מובילים בכל זרם בתחום לימודי הלאומיות, תוך התמקדות בחוקרים הבולטים.

זהות לאומית – בין מציאות לדמיון

השיח בנושא זהות לאומית עסק במגוון שאלות. המרכזית שבהן הייתה – מה הם שורשיה של זהות זו ואם מדובר בתופעה חדשה שהומצאה כחלק מהתמורות שחלו בחברה המודרנית, או שהיא חלק בלתי נפרד מההיסטוריה האנושית ונטועה עמוק בנפש האדם. שאלות אלו הפכו לציר מרכזי שסביבו התפתח השיח על זהות לאומית, מכיוון שיש להן השלכות פוליטיות מרחיקות לכת.

מפיצי הרעיונות הלאומיים, שרבים מהם היו אנשי רוח באירופה באמצע המאה ה־19, הפצירו בבני עמם לדבוק ברעיון הרומנטי של הלאומיות כדי להתפרק מהסדר הישן והרקוב של המשטר המלוכני־אימפריאלי באירופה ולהשיג שחרור עממי. זו הייתה התפיסה המקורית הקמאית (פרימורדיאלית) של הלאום, שרואה בזהות לאומית חלק טבעי מזהותו של כל אדם כמו צבע עיניו או גוון עורו. רעיונות אלו עמדו בבסיס 'אביב העמים' ב־1848.

למרות עליית הרעיון הלאומי במאה ה־19, סיום מלחמת העולם הראשונה במאה ה־20 הוא שהביא להקמת עשרות מדינות לאום במסגרת 14 הנקודות של וילסון (רחמימוב, 2004). מדינות הלאום הללו דרשו מהאזרחים נאמנות מוחלטת לזהותם הלאומית והקרבת עצמם וילדיהם למען הרעיון הלאומי והאינטרס הלאומי. בהמשך לרעיונות הרומנטיים של המאה ה־19, מדינות הלאום אימצו אידאולוגיות לאומיות שהתייחסו ללאום כחלק בלתי נפרד מהאדם, והטיפו לאזרחים להיענות לצו זהותם הטבעית – שהיא לאומית.

גם בקרב אנשי האסכולה הפרימורדיאלית היו גישות שונות למהותה של הזהות הלאומית. לדוגמה, הפילוסוף הצרפתי ארנסט רנאן ב־1882 אפיין את הלאומיות כרעיון רוחני ונפשי, ולא כתכונה פיזית הנטועה באדם (Renan, 2018). זה היה הבסיס ללאומיות האזרחית, שמקבלת אל קרבה את אלו המזדהים עם רעיונותיה. לעומתו, הוגים גרמנים במאה ה־19 כמו יוהאן גוטליב פיכטה ועמיתיו (Fichte et al., 1922) הדגישו את המאפיינים העמוקים והטבעיים של קהילות שחלקן תכונות דומות לאורך שנים, ושמהם נוצרה הזהות הלאומית.

וסמלים בעלי היסטוריה עמוקה, שמעניקה להם עוצמה פוליטית יוצאת דופן (Smith, 1999). סמית' חשף את אבני היסוד שבאמצעותן הובנת הזהות הלאומית, והן שהפכו את המיתוסים שלה מעוד סיפור לנרטיב פוליטי חזק שהניע המונים. סמית' תיאר תבניות מסוימות שחוזרות על עצמן במיתוסים לאומיים, הכוללות עבר רחוק משותף, תלאות שחוו בדרך וסיפורי גבורה על דמויות שהתעלו מעל הקשיים. כל אלו קושרים יחד את האומה ומבנים את האופן הדומה שבו יחידים, בעיקר באומות הבנויות על רעיונות אתניים, קושרים את גורלם לגורל האומה.

במקביל לדיונים התיאורטיים על הזהות הלאומית,

במקביל לדיונים התיאורטיים על הזהות הלאומית, בעשורים האחרונים של המאה ה-20 התרחשו שני אירועים היסטוריים שהיוו נקודות מפנה הן בהתפתחות ההיסטורית של זהויות לאומיות והן בשיח ובכתיבה האקדמית בנושא – עליית הגלובליזציה הניאו-ליברלית וקץ המלחמה הקרה וקריסת ברית המועצות.

בעשורים האחרונים של המאה ה-20 התרחשו שני אירועים היסטוריים שהיוו נקודות מפנה הן בהתפתחות ההיסטורית של זהויות לאומיות והן בשיח ובכתיבה האקדמית בנושא – עליית הגלובליזציה הניאו-ליברלית וקץ המלחמה הקרה וקריסת ברית המועצות.

מקץ ההיסטוריה לקץ הלאומיות?

אם סיום מלחמת העולם הראשונה היה "המפץ הגדול של הלאומיות", כפי שתיארה אותו ההיסטוריונית איריס רחמימוב (רחמימוב, 2004), עידן הגלובליזציה המואצת היה אמור להביא לקץ הרעיון הלאומי, יחד עם קץ ההיסטוריה שחזה פרנסיס פוקוימה בסיום המלחמה הקרה (Fukuyama, 1992). הגלובליזציה הניאו-ליברלית, שהיא הגל הנוכחי והמואץ של התקרבות האנושות, האיצה מעבר סחורות, משאבים ואנשים על פני הגלובוס בקצב שלא נראה כמותו בהיסטוריה האנושית. מאחורי כל אלו עמדו רעיונות של חופש ואי-התערבות המדינה בכלכלה העולמית ובחיי האזרחים. מדינת הלאום נסוגה הן מניהול פיזי והן מייצור נרטיבים אידיאולוגיים עבור האזרחים. בצד זאת, הכלכלה המערבית עברה לעידן הפוסט-תעשייתי – לכלכלת שירותים ולעבר העידן הדיגיטלי.

תהליכים אלו תוארו על ידי סוציולוגים כמו אנתוני גידנס וזיגמונט באומן, שטענו כי המודרניות עצמה משתנה והופכת למודרניות חדשה – "מודרניות

הלאומית היא תופעה חדשה, מדומיינת ואף מניפולציה של האליטות, הוגי הרעיונות הלאומיים ומגיניהם הפרמרדיאליסטים הם במקרה הטוב טועים ומטעים, ובמקרה הרע נצלנים וגונבי דעת. השאלה מחריפה אף יותר במצבים של סכסוך ומלחמה – האם אנו שולחים את בנינו למות למען רעיון מדומיין ואף גרוע מכך – למען מניפולציה אליטיסטית?

גם בחברה הישראלית ניטש שיח פוליטי חריף סביב שאלת המצאת הזהות הלאומית – הישראלית-ציונית והפלסטינית כאחד. מהצד השמאלי טען ההיסטוריון שלמה זנד בספרו שהעם היהודי הוא המצאה מודרניסטית של מנהיגי הציונות (זנד, 2008). לעומתו בימין הישראלי מסבירים את הופעת הלאומיות הפלסטינית כתוצאה של תיאוריות פוסט-קולוניאליות (ראו לדוגמה גרינשטיין, 2015). נושאים אלו, הרגישים מבחינה פוליטית וחברתית, הפכו את הוויכוח הפרמרדיאליסטי-מודרניסטי לפולמוס ארוך שנים ורלוונטי לכל חברה כמעט.

ועל אף התהום הפעורה, חוקרים אחדים העשירו את הדיון מזוויות שונות במקצת. לצד הפרמרדיאליסטים ניצבת קבוצה של חוקרים הטוענים שהלאומיות אינה תופעה חדשה, אלא המשך של זהויות אשר להן מקורות היסטוריים עמוקים. ההמשכיות – פרניאליזם (Perennialism) – הפכה גם לכינוי של קבוצה זו של הוגים. הפרניאליסטים אינם רואים בלאומיות חלק בלתי נפרד וטבעי מהאדם, לדעתם שורשי הלאומיות נטועים בהיסטוריה הקדומה. גת ויעקובסון (Gat & Yakobson, 2012) תיארו מצב מעין זה בספרם Nations: The long history and deep roots of political ethnicity. הם מתארים את ההמשכיות של יסודות הזהות הלאומית ואת קיומם זמן רב לפני העת החדשה והמודרניות. בספר מובאות דוגמאות לסולידריות ולשייכות שאפיינו קבוצות אתניות מההיסטוריה הקדומה ועד ימינו, דבר שלדעת המחברים מפריך את טענות המודרניסטים בדבר היותה של הלאומיות הבניה מודרנית ומומצאת, הקיימת בדמיונם של אזרחים בעת החדשה. בהקשר הישראלי, ספרו של החוקר אסף מלאך 'מהתנ"ך ועד מדינת היהודים' (מלאך, 2019) מציג גישה פרניאליט שמנסה לאתגר את התפיסה המודרניסטית, ומחבר את הפרניאליזם לשיח הפוליטי הישראלי העכשווי.

הקבוצה השנייה שניצבה בטווח בין הקטבים המודרניסטים והפרמרדיאליסטים היא של אתנר-סימבוליסטים (Ethno-symbolists). ההיסטוריון אנתוני סמית' היה החוקר הבולט ביותר בקבוצה זו. הוא טען שאומנם הלאומיות היא תופעה חדשה שהתפתחה בתקופה המודרנית והמצאה של אליטות שיצרו נרטיבים ומיתוסים לאומיים, אך הוסיף שאלו נשענים על זהויות

התרבותי הרווח בחברות מערביות מתקדמות. הלאומיות הנלהבת והקנאית, לעומת זאת, תוהה בעידן הפוסט-לאומי שלאחר המלחמה הקרה כאידיאולוגיה מסוכנת שמתקיימת בפריפריה הגלובלית ובקרב עמים שמפגרים אחרי הקדמה. כפי שביליג תיאר זאת: "מנקודת המבט של פריז, לונדון או וושינגטון, מקומות כמו מולדובה, בוסניה ואוקראינה, שבהם אנשי גרילה נלחמים כדי לבסס את מולדתם החדשה, נמצאים בפריפריה [...]. הדבר הופך את הלאומיות לא רק לתופעה אקזוטית, אלא לתופעה פריפריאלית" (Billig, 1995, p. 5).

ואכן עליית העידן הפוסט-לאומי בישרה את דחיקת העיסוק בנושא הלאומיות לפריפריה הגלובלית ובעיקר למדינות החדשות במזרח אירופה, שהוקמו בעקבות התפרקות ברית המועצות וברית ורשה. התיאורטיקן רוג'רס ברובייקר מסגר מחדש את העיסוק בזהות לאומית במזרח אירופה (Brubaker, 1996). הוא תיאר שלושה סוגים של לאומיות שצמחה במזרח אירופה לאחר התפרקות ברית המועצות. הסוג הראשון הוא "לאומיות מלאימה" (Nationalising nationalism) – זו שמניעה קבוצות התופסות את עצמן כאלו שמודרו בעבר, ועתה דורשות הגמוניה לאומית בשטחן. לאומיות מסוג זה יוחסה לקבוצות האתניות במדינות החדשות שנוצרו בשנות ה-90, אשר דרשו שהמדינות הללו יתנו ביטוי לייחודן הלאומי. לאומיות מהסוג השני שתיאר ברובייקר היא "לאומיות ממוסגרת-מולדת" (Homeland nationalism) אשר מגיעה ממדינת המקור, ומטרתה להגן על קבוצות מיעוט שנותרו מחוץ לגבולות הלאומיים. לדוגמה, התנועות הלאומיות ברוסיה לעיתים קרובות חרתו על דגלן את זכויות המיעוטים של הרוסים האתנים, שנותרו מחוץ לגבולות רוסיה וזכו לעיתים למעמד נחות במדינות החדשות שקמו. הסוג שלישי של לאומיות הוא "הלאומיות של המיעוטים" (Minority nationalism) שנותרו מחוץ לגבולות הישיות הלאומיות החדשות שקמו. מיעוטים אלו, שלאחר ההתפרקות האימפריאלית נותרו מעבר לגבולות מדינת האלום של הקבוצה האתנית שאליה הם משתייכים, היו חשופים למדיניות לאומנית של המדינות החדשות, ולעיתים קרובות היו כלי שרת של האליטות במדינות המקור שלהם (המולדת). הם פיתחו תפיסות לאומיות שונות ממה שציפו מהם המנהיגים הלאומנים במדינות המקור. המשולש של סוגי לאומיות, כפי שהוגדרו על פי ברובייקר, היווה את המסגרת להבנת התפתחות הלאומיות במזרח אירופה לאחר סיום המלחמה הקרה והתפרקות ברית המועצות. בשנות האלפיים היה נדמה שסטטוס קוו זה יישמר לנצח – הלאומיות חולפת מהעולם בזמן שטריטוריות חדשות נחשפות לגלובליזציה, כולל רוב מדינות מזרח

מאחרת" (Giddens, 1991; Bauman, 1996). באומן וגידנס הסכימו עם המודרניסטים בדבר שורשיה של הזהות הלאומית כהבניה מודרנית שנוצרה כתוצאה מתהליכי עיור, השכלה ותיעוש, אך הם טענו שאם המודרניות משתנה, הזהות הלאומית מתהווה מחדש יחד איתה. הם תיארו כיצד נסיגת המדינה מחיי האזרחים, מאז שנות ה-80 של המאה ה-20, טשטשה את הזהות הלאומית והחלישה אותה. לאזרחים במדינות המערב ניתנו הכוח והחופש להחליט על זהותם, ובד בבד עם תהליכי הגירה מואצת, החברות במדינות המערב נעשו פחות לאומיות-הומוגניות ויותר פלורליסטיות ביחס לזהויות של אזרחיהן. כפי שתיאר זאת באומן, הגלובליזציה הפקידה את תהליכי ייצור הזהות בידי האינדיווידואלים, אשר לא נותר להם אלא לסמוך על עצמם כדי לייצר לעצמם זהויות חדשות המתאימות לעולם המהיר והחדש שהתהווה סביבם. הזהויות החדשות שנוצרו היו גמישות יותר, ובאומן השתמש במטאפורה של נוזלים כדי לתארן. עם זאת, באומן וגידנס לא התכחשו לכך שבצד

בשנות האלפיים היה נדמה שסטטוס קוו זה יישמר לנצח – הלאומיות חולפת מהעולם בזמן שטריטוריות חדשות נחשפות לגלובליזציה, כולל רוב מדינות מזרח אירופה שהצטרפו לאיחוד האירופי, ואזרחיהן נוטשים את הרעיון הלאומי לטובת הגלובלי, הגמיש והמסתגל. מקומות כמו רוסיה של פוטין, לדוגמה, שבהם נצפתה התחזקות של מדיניות לאומית בחסות משטר שמתערב באופן הולך וגובר בחיי האזרחים, נראו כמו ריאקציה אנכרוניסטית. איש לא צפה את חזרתה המפתיעה והחדה של הלאומיות למרכז הבמה הפוליטית.

הפלורליזם התרבותי ונסיגת המדינה מחיי האזרחים, הזהות הלאומית המשכיה למלא תפקיד בחיים הפוליטיים במדינות המערב המתקדמות והפוסט-תעשייתיות. הסוציולוג מייקל ביליג אפיין את הזהות הלאומית בעידן הפוסט-תעשייתי כ"בנאלית" (Billig, 1995). הוא טען שהזהויות הלאומיות בעידן הזה הן ברירת המחדל של כל אזרח במדינה מערבית מתקדמת, והן מוטבעות באזרחים באופן עמוק. עם זאת, ואולי אף בגלל ההטמעה העמוקה של זהויות אלו, האזרחים במדינות הללו אינם נדרשים עוד לפעולות גרנדיוזיות שיפיגו את השתייכותם הלאומית, אלא הם מבטאים את השתייכותם הלאומית בפרקטיקות יום-יומיות, שגרתיות ומרומזות. בכך הלאומיות בעידן הזה, כפי שגידנס ובאומן תיארו, מצד אחד נחלשת והופכת לגמישה, אך מצד שני, כפי שביליג תיאר, מוטמעת היטב והופכת לדפוס

הופעתה המחודשת של הלאומיות במערב, המוביליזציה הלאומית ברוסיה של פוטין נראתה כפורצת דרך ומובילה בעולם שהולך ונעשה לאומי יותר. כפי שסיכם יועצו לשעבר של פוטין, ולסידלב סוקרוב: "כאשר [המערב] עדיין היה משוגע על הגלובליזציה [...] מוסקבה הזכירה בבירור כי ריבונות ואינטרסים לאומיים חשובים [...]". הם לימדו אותנו שאין טעם להחזיק בערכים אלה של המאה ה-19 [...]. המאה ה-21, עם זאת, התבררה כקרובה יותר לדרכנו: ברקזיט, 'MakeAmericaGreatAgain' והתנועות נגד הגירה באירופה" (Surkov, 2019). המצב החדש-ישן וחזרתה למרכז הבמה של

אירופה שהצטרפו לאיחוד האירופי, ואזרחיה נוטשים את הרעיון הלאומי לטובת הגלובלי, הגמיש והמסתגל. מקומות כמו רוסיה של פוטין, לדוגמה, שבהם נצפתה התחזקות של מדיניות לאומית בחסות משטר שמתערב באופן הולך וגובר בחיי האזרחים, נראו כמו ריאקציה אנכרוניסטית. איש לא צפה את חזרתה המפתיעה והחדה של הלאומיות למרכז הבמה הפוליטית.

בחזרה לעתיד: האם העידן הפוסט-לאומי מגיע אל סופו?

שנת 2016 הייתה שנת השבר של החלום הגלובלי – הברקזיט בבריטניה ובחירתו של הנשיא טראמפ בישרו כביכול על שינוי כיוון רדיקלי במאזן בין גלובליזציה ולאומיות. שתי מדינות מרכזיות שסימלו את העידן הפוסט-תעשייתי ופוסט-לאומי בחרו לסטות מהמסלול הגלובלי לטובת חיזוק הזהות הלאומית. עם זאת, סימנים רבים שהעידו על המשבר היו שם זמן רב לפני 2016. הגלובליזציה הניאו-ליברלית לא שירתה את כלל הציבור גם במדינות המפותחות. אך לא פחות חשוב מכך, היעדר עוגנים של זהות, הדרישה להסתגלות מתמדת וטשטוש של הזהות הלאומית התגלו כחוויה לא נעימה לרבים. עבור שכבות רבות באוכלוסייה הייתה שנת 2016 נקודת שיא של שחיקה ארוכת שנים במעמד, במצבם הכלכלי ובתפיסתם את עצמם ואת זהותם.

למעשה, כבר בשנות ה-90 הצביעו גידנס ובאומן על הבקיעים בגלובליזציה הניאו-ליברלית, שבראיתם היוו סכנה עבור המשך התפתחותה (Bauman, 1999; Giddens, 1991). גידנס ציין כי ללאומיות יש פונקציה פסיכולוגית – היא מייצרת עבור אנשים את המשכיות הזהות שלהם ותחושת ביטחון אונטולוגי. הביטחון שתיאר גידנס מתהווה מפרקטיקות יום-יומיות וממערכות יחסים ארוכות טווח שמייצרות עבור אנשים את זהותם. הגלובליזציה הניאו-ליברלית חותרת באופן מכוון תחת המשכיות הזהות כאשר היא קוראת לגמישות ולהסתגלות מהירה למצבים חדשים, ובכך מערערת את הביטחון האונטולוגי של אזרחים רבים. גידנס ובאומן הזהירו כבר בשנות ה-90 שבקיעים אלו יעוררו במשך השנים מתחים חברתיים שלא ניתן יהיה להתגבר עליהם. שניהם הצביעו על כך שמצב דברים זה יוביל ל"ערגה לזהות שמקורה צורך בביטחון".

ואכן, נראה שהאזהרה של גידנס ובאומן הייתה במקומה. בעשור השני של המאה ה-21 חלה מוביליזציה לאומית חסרת תקדים ביחס לעשורים הקודמים, ובבסיסה עמדה ערגה לזהות חזקה, יציבה ומוגדרת יותר. קריאות אלו באו על חשבון הערכים הגלובליים והבעת הזהות הלאומית בפרקטיקות בנאליות. עם

ככל שרשימת הספרים והמאמרים החדשים בנושא זהות לאומית מתארכת, מתגלה נטייתם של רוב החוקרים לתאר את החזרת הלאומיות למרכז הסדר הפוליטי כתנועת מטוטלת, שבצידה האחד זהות גלובלית ובצידה השני זהות לאומית, וככל שהמטוטלת נעה מצד לצד, כך גם זהותנו מתחלפת בין הגלובלית ללאומית. אם כך הדבר – האם אנו צועדים בחזרה אל עבר חברה דומה לזו שהייתה במאה ה-19 או בתחילת המאה ה-20, או שמא חזרתה של הלאומיות היא הבלחה פתאומית וקצרת טווח, שתתחלף בתנועת מטוטלת בחזרה אל הגלובליות? כיווני מחשבה אלו עלולים להתגלות במהרה כפשטניים למדי.

הלאומיות בעידן הנוכחי הביאה לעיסוק מחודש בנושא ולמספר רב של פרסומים שניסו להסביר את התופעה. בין הבולטים שבהם היה ספרו של ההיסטוריון טימותי שניידר, *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*, שבו קשר שניידר בין עליית האוטוריטרים ברוסיה והתנועות הלאומיות במזרח ומערב אירופה לבין עליית טראמפ בארצות הברית (Snyder, 2018). למרות ששניידר מרבה לעסוק בהשפעה הישירה של רוסיה על מדינות המערב ובחיתירתה תחת רעיונות הדמוקרטיה הליברלית, הוא גם מדגיש את הקשר ההדוק בין תהליכי העומק שחלו הן ברוסיה והן במערב, ואשר הביאו לעליית הלאומיות. ספר בולט נוסף שעוסק בעליית טראמפ ובעליית הלאומיות בארצות הברית נכתב על ידי האנתרופולוגית ארליי ראסל הוסצ'ילד (Hochschild, 2016). בספרה *Strangers in their own land* היא מסבירה את תפיסות העולם ואת תחושת האובדן והניכור שחשו שכבות של מעמד העובדים הלבן בארצות הברית אל מול העולם המשתנה סביבן, שבו זהויות הופכות לגמישות, בזמן שקבוצות כמו מהגרים ושחורים "עוקפים" אותן בתור אל עבר החלום האמריקאי.

מקורות

אייל, נ' (2018). **המרד נגד הגלובליזציה**. משכל, ידיעות ספרים.
גרינשטיין, א' (2015). מרד הפלאחים, 1834: מתי ואיך הומצא העם הפלסטיני? אתר מידה. <https://katr.net/e44ca3>
זנד, ש' (2008). **מתי ואיך הומצא העם היהודי?** רסלינג.
מלאך, א' (2019). **מהתנ"ך ועד מדינת היהודים**. משכל, ידיעות ספרים.
רחמימוב, א' (2004). "המפץ הגדול של הלאומיות", **זמנים**, גיליון 86.

- Anderson, B. (2006). *Imagined communities : reflections on the origin and spread of nationalism* (Rev. ed.). London: Verso.
- Bauman, Z. (1996). From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity. Questions of Cultural Identity. In S. d. G. Hall, Paul (Ed.), *Questions of Cultural Identity*. London: SAGE Publications Ltd.
- Bauman, Z., & Vecchi, B. (2004). *Identity : conversations with Benedetto Vecchi*. Cambridge: Polity Press.
- Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. London: Sage.
- Brubaker, R. (2009). *Nationalism reframed : nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fichte, J. G., Jones, R. F., & Turnbull, G. H. (1922). *Addresses to the German nation*. Chicago and London,: The Open court publishing company.
- Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. New York Toronto: Free Press ; Maxwell Macmillan Canada ; Maxwell Macmillan International.
- Gat, A., & Yakobson, A. (2012). *Nations : the long history and deep roots of political ethnicity and nationalism*. UK: Cambridge Universtiy Press.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity : self and society in the late modern age*: Polity Press.
- Hobsbawm, E. J., & Ranger, T. O. (2012). *The invention of tradition* (Canto ed.). Cambridge ; New York: Cambridge University Press.
- Hochschild, A. R. (2016). *Strangers in their own land : anger and mourning on the American right*. New York: New Press.
- Renan, E. (2018). *What is a nation? and other political writings Columbia studies in political thought / political history* (pp. 1 online resource).
- Smith, A. D. (1999). *Myths and memories of the nation*. Oxford: Oxford University Press.
- Snyder, T. (2018). *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*: Crown/Archetype.
- Surkov, V. (2019). Vladislav Surkov: Dolgoye gosudarstvo Putina (Vladislav Surkov: Putin's long state). *Nezavisimaya Gazeta*. Retrieved from http://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html
- Tamir, Y., with Rodrik, D. (2019). *Why nationalism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

שרת החינוך לשעבר יולי תמיר פרסמה את משנתה בספרה *Why Nationalism* (Tamir, 2019) שמתאר את הפערים הפוליטיים, החברתיים והכלכליים בעידן הפוסט-לאומי, ובו היא קוראת ללאומיות ליברלית שתאחה את הקרעים שנוצרו בחברה בעקבות הגלובליזציה. גם העיתונאי נדב אייל נגע בנקודות דומות בספרו 'המרד נגד הגלובליזציה' (אייל, 2018).

ככל שרשימת הספרים והמאמרים החדשים בנושא זהות לאומית מתארכת, מתגלה נטייתם של רוב החוקרים לתאר את החזרת הלאומיות למרכז הסדר הפוליטי כתנועת מטוטלת, שבצידה האחד זהות גלובלית ובצידה השני זהות לאומית, וככל שהמטוטלת נעה מצד לצד, כך גם זהותנו מתחלפת בין הגלובלית ללאומית. אם כך הדבר – האם אנו צועדים בחזרה אל עבר חברה דומה לזו שהייתה במאה ה־19 או בתחילת המאה ה־20, או שמא חזרתה של הלאומיות היא הבלחה פתאומית וקצרת טווח, שתתחלף בתנועת מטוטלת בחזרה אל הגלובליות? כיווני מחשבה אלו עלולים להתגלות במהרה כפשטניים למדי. הסיכוי שנמצא את עצמנו בעוד מספר שנים חיים בגרסה עתידנית של הפוליטיקה במאה ה־19 נמוך למדי. באותה מידה, ברור שחזרת הלאומיות מצביעה על קשיי עומק בתוך תהליך הגלובליזציה. לכן, קשה לתאר שאפשר יהיה להפיג את המתחים הללו במהרה ובהצלחה, ולהמשיך בקצב המסחרר של הגלובליזציה שחוונו עד כה.

מנקודת מבט היסטורית, עלינו להביא בחשבון כי ייתכן שלא מדובר בתנועת מטוטלת, אלא במאבק פנימי שניטש בתוך החברות ובין חברות שונות על השקפות עולם מתנגשות. במאבקים היסטוריים מסוג זה התוצאות היו לעיתים קרובות מפתיעות ובלתי צפויות לחלוטין, והן הולידו רעיונות חדשים. לדוגמה, רעיונות הריבונות, שהיוו את הבסיס לרעיונות הלאומיים ולמדינות הלאום, צמחו ממלחמות הדת באירופה של המאה ה־17. לכן, החוקרים בתחום צריכים להביא בחשבון התפתחויות והשלכות שאינן ליניאריות, וכן את הופעתם של "ברבורים שחורים" שאינם צפויים, ואשר משנים את פני החברה באופן בסיסי (כמו מגפת הקורונה שמתפשטת עתה בעולם, וייתכן שיהיו לה השלכות מרחיקות לכת על רעיונות לאומיים). כיווני מחשבה אלו טרם זכו לתשומת הלב הראויה מצד חוקרי זהות לאומית, והם ממתנינים למחקר ולמחשבה מעמיקה בעתיד.

זוהר מיכלין-שפיר היא חוקרת רוסייה במכון למחקרי ביטחון לאומי. שפיר כתבה את עבודת הדוקטורט באוניברסיטת תל אביב בנושא זהות-לאומית רוסית לאחר נפילת ברית המועצות. לפני כן עבדה במטה לביטחון לאומי.

Zigmunt Bauman. OpenDemocracy. https://www.opendemocracy.net/en/modernity_3082jsp/

Harari, N. Y., (2017, March 2). Nationalism Vs. Globalism: The New Political Divide. TED Dialogue. <https://www.ynharari.com/nationalism-vs-globalism-the-new-political-divide/>

המלצות לקריאה נוספת

Rachman, G., (2019, December 16). In search of liberal nationalism. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/2867d79e-1fe4-11ea-92da-f0c92e957a96>

Bauman, Z. Interviewed by Galecki, L., (2005, December 1). The unwinnable war: An Interview with